

СТРУКТУРНИ ИЗМЕНЕНИЯ НА РАЗХОДИТЕ ЗА ПОТРЕБЛЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ЗАСТАРЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Ваня Стоянова

STRUCTURAL CHANGES IN CONSUMPTION EXPENDITURE IN BULGARIA IN THE CONDITIONS OF POPULATION AGING

Vanya Stoyanova

Abstract

The report examines the structural change in the consumption expenditure in aging populations. Based on the life-cycle theory of income, consumption and savings, hypotheses are formulated, which are verified by empirical research. Measurement of structural changes is done through two approaches. The relative share of the change from the maximum possible change is also measured.

Key words: *Consumption expenditure, Population aging, Structural changes.*

Въведение

Потреблението е икономическа категория, която изразява изразходваните средства от домакинствата за задоволяване на техните потребности. Като макроикономически показател тази категория се изразява чрез разходите на домакинствата за потребление. В системата от макроикономически показатели той си взаимодейства с доходи, спестявания, брутен вътрешен продукт и им оказва влияние, а също така и се влияе от тях. В съвременните условия икономиката функционира при променени демографски характеристики. В световен мащаб се отчита застаряване на населението, което оказва влияние на пазара на труда, а оттам и на доходите, потреблението и спестяването. Тенденцията на застаряване на населението се запазва и това налага да се изследват новите условия, при които се развива икономиката и да се отчитат измененията, които предизвикват.

Обект на настоящия доклад е населението на България, а предмет са разходите за потребление. Целта, която си поставя това из-

ледване е да се измерят измененията, настъпили в структурата на разходите за потребление. Разглежданият период е 2000 – 2016 година.

Теоретични основи на изследването

В икономическата теория съществуват редица подходи при изследване на потреблението. Един от тях е изразен от Модилияни и Брамберг (1957), които изграждат теорията за жизнения цикъл на дохода, потреблението и спестяването. В тази теория авторите изхождат от предположението, че при планиране на потреблението и спестяването си хората вземат под внимание вероятността за продължителността на живота си. Осъвременен вариант на теорията Модилияни представя в лекцията си при връчването му на Нобелова награда (1985). Жизненият цикъл на дохода е представен чрез три етапа. Първият е свързан с младежките години, когато човек прави повече разходи за образованието си, ползва кредити и спестяването отсъства или е на много ниско ниво. Вторият етап е свързан с активната трудова дейност, когато доходите нарастват, заемите се изплащат и хората имат възможност и желание да спестяват част от дохода си, за да осигурят бъдещото си потребление. Третият етап настъпва, когато хората са приключили своята трудова дейност и използват спестяванията си, за да задоволяват потребностите си. При емпиричната проверка на модела се извеждат и някои основни изводи, а именно 1) на третия етап от жизнения цикъл спестяването отсъства или е отрицателна величина и това може да доведе до изменение на потреблението в посока намаление; 2) ако източникът на растеж на нацията е населението, то спестяване и потребление се увеличават; 3) спестяването има тенденция да намалява с увеличаване на броя на децата в семейството за сметка на потреблението. На базата на проведени конкретни емпирични изследвания, в които някои от хипотезите на теорията не се потвърждават, са отправени и критики към този модел. Авери и Кеникел (1991) установяват, че спестяванията в пенсионна възраст не се намаляват толкова бързо и нивото на потреблението се запазва. Карол и Самърс (1991) разкриват, че в страни с по-голям относителен дял на младо население се наблюдава ниска склонност към спестяване. Дейтън (2005) посочва,

че в Югоизточна Азия се наблюдават страни с високи спестявания и с голям относителен дял на възрастно население и на деца. Теорията на Модилияни не бива да се абсолютизира и е необходимо да се направи допускане, че изведеният модел ще има различно проявление в страни с различни демографски характеристики.

В съвременния свят развитите страни са изправени пред проблема със застаряването на населението, който произтича от високото качество на живот и по-добро здравеопазване, а в резултат на това и по-висока средна продължителност на живота. В същото време младите хора оставят на заден план създаването на семейство и потомство като дават приоритет на образованието и професионалното си развитие. Всичко това води до поява, развитие и запазване на тенденцията към застаряване на населението. Според статистическата практика застаряването на населението се оценява чрез относителния дял на населението на възраст над 65 години. Според скалата на ООН (1983) за стареене на населението, ако този относителен дял е 7% или повече населението се счита за старо. Увеличението на населението на възраст 65 и повече години само по себе си не е чак такъв проблем, защото се дължи на увеличената продължителност на живота. Този вид застаряване е известно като стареене отгоре. По-опасно и с повече негативни последици за обществото е т.нар. стареене отдолу, което се дължи на намаляващата раждаемост. В България са налице и двете предпоставки, като процесът на стареене допълнително се задълбочава от високото ниво на емиграция на лица от възрастовия интервал 15-64 години.

На базата на разгледаните теоретични постановки могат да се формулират няколко предположения за изменението на потреблението и неговата структура под влияние на застаряването на населението в България.. 1) Относителният дял на разходите за храна в потребителските разходи вероятно ще намалее, тъй като намалява и населението като абсолютен брой. Тази причина би оказала много по-силно влияние върху споменатата категория разходи отколкото застаряването на населението. В теорията на Модилияни потреблението на третия етап от жизнения цикъл не се променя от намалението на дохода тъй като се компенсира чрез спестяванията. Така се

запазва установеният стандарт на потребление през годините преди този етап на жизнения цикъл. В България намалението на дохода при навлизане в пенсионна възраст е чувствително, но част от домакинствата получават доход от емигриралите и освен това в нашата страна има традиции домакинствата да използват за прехрана хранителни продукти, произведени в собствено стопанство. 2) В структурата на потреблението може да се очаква изменение в посока увеличение на нивото на разходите за здравеопазване, за жилище и за свободно време. Очакванията за по-висок относителен дял на разходите за здравеопазване са предизвикани от застаряването на населението в България, което не се дължи на по-добри условия на живот. В разходите за жилище се включват тези за електроенергия, вода и горива, които в последните години нарастват и това обяснява предположението за техния по-висок относителен дял. По отношение на разходите за свободно време, от една страна се очаква те да се увеличават поради по-големия относителен дял на населението в пенсионна възраст, но от друга - намалението на дохода въздейства в обратна посока. Тъй като тези разходи се правят за задоволяване на вторични потребности и не са свързани с поддържане на живота на индивидите, те в много по-голяма степен ще са чувствителни към намалението на дохода, отколкото към прекратяването на трудовата дейност.

За измерване на структурните изменения се използват два подхода. Първият от тях се основава на изчисляването на интегралния коефициент на структурни изменения на К. Гатев (2007, с. 44).

$$K_s = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^k (v_{it} - v_{i0})^2}{\sum_{i=1}^k v_{i0}^2 + \sum_{i=1}^k v_{it}^2}}$$

Вторият е на К. Харалампиев (2010, с. 3-9) и предлага геометрично решение при измерването на измененията. За целта двете структури се представят като вектори, а изменението се измерва чрез косинуса на ъгъла между тях. Този подход дава възможност да се определи и каква част представлява това изменение от максимално възможното.

$$B^{\cdot} A_k = \sqrt{\sum_{i=1}^m (p_i^{\cdot})^2 - 2 \cdot p_k^{\cdot} + 1}$$

Цитираната формула се използва за измерване на относителния дял на изменението в максимално възможната промяна. За измерване на структурните изменения се използва следната формула:

$$B^{\cdot} B'' = \sqrt{\sum_{i=1}^m (p_i'' - p_i^{\cdot})^2}$$

Резултати от изследването

По данни на Националния статистически институт през периода 2000-2016 година в България настъпват чувствителни демографски изменения. Населението намалява от 8 149 468 души на 7 101 859. Естественият прираст, който е разликата между броя на родените и броя на умрелите, през 2000 година е -5,1 на 1000 души, а през 2016 година този коефициент е -6 на 1000 души. Механичният прираст, който е разликата между броя на имигриралите в страната и броя на емигриралите от страната е - 9 329 души за 2016 г. Най-голяма стойност на този показател е изчислена за 2010 г. -24 190 души. Общо за разглеждания период населението на България намалява поради миграционни процеси с 67 870 души. Тези данни обясняват намалението на населението с над 1 млн. души. Относителният дял на лицата над 65 години през 2000 г. е 16%, а през 2016 г. е 21%. Според критериите на ООН населението в България е старо още през 2000г., но за този период процесът на застаряване продължава и няма индикации за промяна в тази негативна тенденция.

Потреблението се измерва от НСИ чрез показателите разходи за потребление на домакинство и на едно лице. В настоящото изследване се използва втория показател. Данните за потребителските разходи и тяхната структура за 2000 г. и 2016 г. са представени в таблица 1.

Разходи за потребление за 2000 и 2016 година

Видове разходи за потребление	2000 година		2016 година	
	На 1 лице лв.	Относит. дял	На 1 лице лв.	Относит. Дял
Храна	610	0,52	1464	0,37
Алкохол и тютюневи изделия	53	0,04	206	0,05
Облекло и обувки	56	0,05	172	0,04
Жилище, вода	169	0,15	681	0,18
Жилищно обзавеждане	39	0,03	175	0,04
Здравеопазване	50	0,04	263	0,08
Транспорт	72	0,06	326	0,08
Съобщения	35	0,03	211	0,05
Свободно време	45	0,04	226	0,06
Разнообр. стоки и услуги	45	0,04	202	0,05
Общо	1174	1,00	3926	1,00

Източник: НСИ и изчисления на автора.

От таблицата се вижда, че се потвърждава направеното предположение за намаление на относителния дял на разходите за храна – с 15 процентни пункта. В по-голяма степен това се дължи на намаляването на общия брой на населението, отколкото на застаряването. Разходите за храна зависят от дохода и неговото намаление може да се компенсира чрез спестяванията и чрез изпращаните помощи от емигрирали близки, а също така тези разходи зависят и от установените навици (стандарт) за предходните периоди. Общото намаление на населението на България е твърде голямо и това неизбежно води до последици и промени за всички икономически показатели. За разглеждания период това изменение на населението се дължи не само на ниската раждаемост, но и на отрицателния механичен прираст, дължащ се на миграционни процеси. За съжаление, емиграцията се наблюдава най-вече сред трудоспособното население и това задълбочава демографската криза.

Потвърждава се и формулираната хипотеза за увеличаване на относителните дялове на разходите за жилище, електроенергия, вода и горива, за свободно време и за здравеопазване, като последните се увеличават двойно. Дори и за държави, в които застаряването е резултат от по-висока продължителност на живота тези разходи са високи. Тъй като за България това не е водещата причина за застаряване, то няма изненада по отношение на изменението на тази категория разходи.

Изчисленият коефициент на структурни изменения има стойност 0,22 и тази стойност показва, че са налице слаби структурни изменения. Изчислената големина на изменение чрез подхода на К. Харалампиев е 0,16 като тази стойност макар и по-ниска е много близо до изчислената при другия подход и се тълкува по същия начин, т.е. настъпили са слаби структурни изменения в разходите за потребление през разглеждания период. След като се съпостави с максимално възможната промяна се установява, че измереното изменение е 13,78% от реалната максимално възможна промяна.

Заклучение

Застаряването на населението в България следва установената тенденция в световен мащаб в това отношение, но се отличава с някои особености. Това изменение на възрастовата структура на населението не се дължи само на по-високата продължителност на живота, а и на отрицателния естествен и механичен прираст, което се отразява директно върху възрастовите групи на децата и трудоспособното население. Изменението на структурата на потреблението, макар и слабо, е очаквано и предвидимо. В най-голяма степен се изменят относителните дялове на разходите за храна и за здравеопазване, което може логично да се обясни с по-високия относителен дял на хората в пенсионна възраст. Измерената промяна е малка част от максимално възможната, а това предполага при запазване на същата тенденция да се наблюдава още по-голямо задълбочаване на демографската криза. Интерес представлява и количественото измерване на връзката между изменението на разходите за потребление и изменението на възрастовата структура на населението, което може да бъде тема на следваща разработка.

Използвана литература

1. ГАТЕВ, К. (2007) *Методи за анализ на структури и структурни ефекти*. София. Унив.изд. „Стопанство“
2. НСИ (2000-2017) *Парични разходи*. [Online] Достъпен на: <http://www.nsi.bg>
3. ХАРАЛАМПИЕВ, К. (2010) *Още една гледна точка към измерителите за структурни изменения*. [Online] Достъпен на: <http://kaloyan-haralampiev.info/wp-content/uploads/2010/03/statija10.pdf>
4. AVERY, R. B., KENNICKELL, A. B. (1991) Household saving in the US. *Review of Income and wealth*. V.37 p. 409-430
5. CARROL, CH. D., SUMMERS, L. H. (1991) Consumption growth parallels income growth: Some new evidence. *National saving and economic performance*. Chicago: Chicago University Press for NBER. p. 305-343
6. DEATON, A. (2005) Franco Modigliani and the life cycle theory of consumption. *Research program in Development studies and Center for health and wellbeing*. Princeton: Princeton University. p. 22
7. MODIGLIANI, F., BRUMBERG, R. (1954) *Utility analysis and the consumption in Post-Keynsian economics*. New Brunswick: Ruttgers University Press.
8. MODIGLIANI, F. (1985) *Life cycle, individual thrift and the wealth or the nations*. . [Online] Economic Sciences. Available from: <http://www.piketty.pse.ens.fr/Prize>
9. UN (1983) *Indirect Techniques for Demographic Estimation*. [Online] New York. Available from: <http://www.un.org/esa/population/publications/worldageing/19502050/>

За контакти:

vstoyanova@ue-varna.bg